

EGY ÚJ SZOCIOLÓGIAI IRÁNYRÓL.

I.

A legutóbbi évek elméleti szociológiai terméséből kiemelkedik az ismert berlini professzor, Vierkandt munkája (*Gesellschaftlehre*, 1923.), mely alcímében a „filozófiai szociológia főkérdéseinek“ tárgyalását ígéri, tehát tiszta elméletet ad elvonatkozva mindennemű társadalompolitikai nézőponttól. Munkájában a „formáns szociológia“ jogosultságát, sőt mi több, *egyedüli* jogosultságát hirdeti, tehát ugyanott van, mint Simmel, ki e felfogásmódnak nevet adott. E gondolat nem új a német irodalomban, sőt az újabb szociológia korai fokán, a 80-as években jelentkezik legelőbb: Tönniesnél, ki ismételten¹⁾ hangsúlyozza ez alapkiindulás szükségességét, akkor még „tiszta“ szociológia néven. Tönniesnek a 80-as években még kevésbé ismert fő műve *Gemeinschaft und Gesellschaft* 1887) újabban egyre erősebb figyelem középpontjába került, s ma már követői közé sorozhat oly kutatókat is, minő Litt Tódor,²⁾ a lipcsei egyetem tanára. Tönniesnek egyesek szinte klasszikus jelleget tulajdonítanak.³⁾ Úgy látszik a dolog, hogy a kezdetben „tiszta“, utóbb „formális“ jelzésű szociológia iskolaszerű gravitációt kap a német irodalomban, egyben exkluzív jelleget is öltve, amennyiben ez irány képviselői anatómát kiáltanak a másfoglalásúakra akár határozottan, akár türelmetlen felhangokkal a sorok között. Simmel előszeretettel ápolja azt a gondolatot, hogy a szociológiának tartózkodnia kell a kiszélesedéstől,⁴⁾ s úgy tünteti fel tudományos programját, mint amely nem felel el a specializmus jogait. Ha már minden tudomány specializál, miért ne tegye ezt a szociológia is? Igaz, hogy ugyanazon korban a specializálás mellett felhangzott a szintézis jogkövetése is, s a filozófiát tették meg előrsnek, mely példa arra, hogy a szintézisnek ép a specializálás *folytán* vannak jogai és kötelességei. A filozófiával Simmel nem állította párhuzamba a hasonlóképp szintetizáló szociológiái. A szociológiának nem feladata a sokfelé elágazó speciális társadalomtudomá-

¹⁾ *Die Aufgabe der Soziologie*, Monatschr. für Soziologie, 1905. év. *Notions fondamentales de sociologie pure*. Annales de l'institut internat. de sociologie, VI. köt.

²⁾ *Individuum u. Gemeinschaft*, legújabbban (1924.) erősen átdolg. 2. kiadásban. Részben *Geschichte u. Leben*, 1918. is e hatást mutatja.

³⁾ Ld. M. Rumpf cikkét: *Von rein formaler zu typologisch. — empirischer Soziologie*, Schmollers Jahrb. 1924. 165-210. lk.

⁴⁾ „Phantastische Überspannung des Soziologiebegriffes“ — hangzik a vád (*Grundfragen der Soziologie*, 1917. 18. 1.) másfajta szociológiák felé.

nyoknak valaminő, elvek terén mozgó egységesítése. A szociológia — szerinte — szerénységi állásponton van (amit Vierkant sem mulaszt el hangsúlyozni) és meglehetősen közömbös tekintettel tűri a speciális társadalomtudományi ágak káoszát, csakhogy megmentsen valamit, sui generis szociológiai magántulajdonul: bizonyos *formális* mozzanatokot, látni fogjuk absztrakt viszonyformákat. A társas valóság sokrétű gazdagságának meghódítása előtte nem elsőrangú feladat. Simmel gondolkodására jellemző részletet egész terjedelmében ideiktatunk.⁵⁾ „Minden egyes társadalomtörténeti konfigurációban az elemek kölcsönhatásának valószínűleg soha teljesen át nem tekinthető sokasága játszik szerepet. Adott formáját ép oly kevéssé oldhatjuk fel valamennyi részleges tényezőjében és nem állíthatjuk belőlük ismét össze, mint ahogy egy darab anyagnak alakját nem kaphatjuk meg geometriánk ideális alakjaiból — úgy, hogy fedje az előbbit, — ámbár ama kettő *elvileg* a tudományos alakzatok differenciálása és kombinálása útján kell, hogy lehetséges legyen. A történeti ténynek a szociológiai megismerés számára úgy át kell alakíttatnia, hogy egysége egy csomó, *tiszta egyvoldalúságban megadott*, mintegy egyenesen menő fogalomba és szintézisbe bontatik szét, melyek között rendszerint egy lesz a fő jelleget adó, és amelyek kölcsönös hajlítás és korlátozás által amaz alaknak képét az új absztrakciós síkra vetítik lassanként fokozódó pontossággal“. Ebből a kissé körülményeskedő írásmódból kibontva azt mondhatjuk: az a világ, melyet valamely tudomány maga körül talál, forma-gazdag, sokszínű, szinguláris világ, mellyel szemben *minden tudomány* (hozzátesszük) kénytelenségből a fokenkénti közelítés módszerét alkalmazza. A szinguláris jellegű valóság megismerésénél csak közelítéssel érünk célt, ámde — ezt már Simmel teszi hozzá — egyben a „tiszta egyoldalúságban“ adott fogalmakra kell elsőben súlyt helyeznünk. Így születik meg a „*formális*“ szociológia gondolata, amely nem megy ki a társas valóságba, hanem elsőben magába vonulván valaminő üres, formális „geometrián“ dolgozik, hogy aztán ezen előzetesen elgondolt geometriai, „tudományos alakzatok“ segítségével felölelje, illetve kimerítse a valóságot. Szinte kínálkozik az a hasonlat, hogy mindez jól van, ha ama valóság valaminő fluidum, mely kész geometriai formákba könnyű szerrel beleilleszkedik; ámde a valóság merev testekből is áll, s geometriai fogalmaink a valóság sokkal gazdagabb formáihoz nem fognak kielégítő sokféleségűnek mutatkozni.

Bárhogyan áll a dolog eme kényes módszerkérdés körül, előttünk áll az újabb példa, Vierkant. Nem találja szűknek, önmagában életképtelennek a formális szociológiát, nem találja kérdésfeltevését átmeneti programnak, hanem ellenkezőleg *egyedül* ebben bízik. Régebbi szociológiák gazdagabb valóságmeglátásra törekvő irányzatát „enciklopedistának“ mondja,⁶⁾ holott célszerű volna meglátnunk, hogy ama régebbi szociológiák nem adtak laza isme-

⁵⁾ *Soziologie*, 1908. 151. l.

⁶⁾ Itt főképp Comter és Spencerre gondol. Mondanunk sem kell, hogy a történetfilozófia zavaros belekapcsolódása (mint ezt magunk is hangsúlyozzuk Társadalomalkotó erők c. munkánkban) okozza a zavart. Vierkant azonban eme bennrejlő történetfilozófiai töredékeket is — úgy látszik — szociológiának nézi, amit a Barth P. művére hivatkozás is megerősít. A hiba tehát — közelebbről nézve — nem *magának* a szociológiának enciklopedizmusa volna, hanem egy heterogén természetű tudomány bekapcsolódása. Ennek kifejtéséhez Vierkantnál teljesen hiányoznak a tudományelméleti alapok.

rethalmazt műveikben, hanem rendszert hoztak létre, — már amennyiben ilyesmi akkor lehetséges volt. A régebbi szociológia, fentebb enciklopedistának bélyegezve, valóban nem mondta, hogy *mindene kelőit* korlátozni kell feladata körét; a társadalom életösszefüggése mindennemű vonatkozásában érdekelt, mondhatni, a társas *élettartalom* egészéről igyekezett képet nyerni, (mint Schäffle, ki pedig körülbelül kortársa a „tisztá“ elvet követő Tönniesnek), igyekezett a társas élettartalom *nagyvonalú* áttekintésére.

A formális szociológia annyira szűkítette feladatát — *elvben*, hogy nem maradt kezében más egyéb, mint a társulás formáinak kérdése (Formen der Vergesellschaftung⁷⁾ más szóval az, hogy valakik között minő *viszonyfajok* (viszonyformák) lehetségesek, pl. alárendelődés, kölcsönös segítség stb. Ha már most Vierkant is követi ezt a Tönnies—Simmel-féle programot, bizonyára nem anakronizmus körültekintés nélkül napirendre térni fölötte, sőt vizsgálnunk kell az ily szűkítő problémafeltevésnek úgy *lehetőségét*, mint *értékét*. Előre kijelenthetjük, hogy e szűkítést igen is lehetségesnek tartjuk, ami azonban független kérdés ez eljárás értékességének kérdésétől. Lehet ugyanis ama viszonyfajok (formák) kutatása önmagában igen jelentős feladat, de ez nem bizonyosan teszi ki sem a szociológiának egész területét, sem talán a főproblémáját. Még egy másik eset is fennállhat, az t. i., hogy ama viszonyfajok kimerítő felkutatása *önmagában megoldhatatlan feladat*, a szociológia e formákra redukálása nem egyszerűsítés, specializálás, kiválasztása egy főkérdésnek, hanem pusztán oly mozzanata, mely valamihez tapad, s e valami nélkül a levegőben lebegő, valóban „tisztá“, azaz valóságmentes álláspont lesz.³⁾ Végül pedig az is tisztázandó, hogy a Simmel- és újabban Vierkant-féle álláspont a régebbi szintetikus-rendszerező kísérletek mellett lehet többé-kevésbé helyes, amiből azonban — negatív kritika esetén — tévesen következtették azt, hogy pozitív programot is tudott adni. Ha igen, még kérdéses, hogy e redukált terjedelembé szorított szociológia nem a kínai cipők eljárását plántálta-e egy szabadon fejlődő, nagyméretű tudománykörbe. Mindezt alább érinteni szándékozunk, azonban nem annyira tételek sorára támaszkodva; mint inkább egy-két példára; ilyennek kínálkozik az ismeretes „patriarchális elmélet“. Ismeretes a magyar történeti fejlődés során is. E példa, úgy véljük, önmagáért fog szólni.

II.

Bizonyos régebbi elméletek szerint a mai állam, illetve társadalom ősi csirái rokonsági alakulatok: elsősorban családok. Idők múltán e kisebb társas-csoportok nagyobbaknak adtak helyet (nemzetség, törzs), s ezen rokonsági kapcsolatokból alakult idővel az állam, mely így egyenes vonalú fejlődésben — a családtól egész az államig — lassú növésszerű organikus szervezetek sorából állott elő. Ezzel szemben a szerződési elméletek a tudatos, irracionális akarás

⁷⁾ Simmel főművének alcíme ez. Különben nem ok nélkül jegyezték meg, hogy a homályos programon túl még alig látunk konkrét megoldást; Kracauer egyenesen azt konstatálja (*Soziologie als Wissenschaft*, Dresden, 1922.): „Der Bereich der reinen oder formalen Soziologie ist bisher noch so gut wie gar nicht *wirklich hétréten norden*.“

⁸⁾ Vierkant (3. 1.) elismerésre méltó őszinteséggel jegyzi fel önmagával szemben, hogy „a szociológia régebbi irányát az *élethez való közelség* jellemzi, míg a formális iránynak bizonyos *élettől-eltávolodás* a sajátja.“

folyamatából aránylag hirtelen keletkezett az államot. A két elmélet egymást kizárni látszik. Mielőtt részletekbe mennénk, rá kell mutatnunk arra, hogy a társadalmi morfológia talaján járunk, egyes társas alakulatokat (nemzetség, törzs, állam) vizsgálunk. Ép ezen morfológiai szempont készített arra, hogy némi körültekintést végezzünk az alakulatok terén, nem hogy valaminő rendszerhez jussunk, hanem hogy összehasonlító szempontokat nyerjünk.

A társadalom ma előttünk nem laza, együvé kényszerített, *egyénekből* álló halmaz, minőnek az individualizmus régebbi századaiban elképzelték; másrészről pedig nem valaminő, mindenféle egységben álló, vagy egységet kereső szervezet, minőnek a biológiai analógiákon meginduló organicisták elképzelték. Társadalomról szólván, igen sokféle egyes alakulatot kell magunk elé képzelnünk, melyek részben *szervezetlen alakulatok* (tömegek, klikkek, közönségek), részben pedig *szervezett testületek*; ez utóbbiaknak igen sokféle fajával találkozunk a részvénytársulattól az iskoláig, a missziótársulattól az államig. Épen mert igen nagy e morfológiai alakulatok száma, s mert ez alakulatok igen sokfélék, sürgető a szempont, hogy valamiképp rendezetten lássuk s tekintsük át valamennyit. A társadalmi életösszeség egyes alakulatai névtelenek, mások, nyilvántartottak, ismeretesek, sőt egyenesen cégjegyzékbe foglaltak. Sajnos, ma még nem áll rendelkezésünkre — mint más tudományokban is fennáll e hiány % — kielégítő osztályozási alap. Oly kábítóan gazdag sokféleség áll előttünk a társas alakulatok terén, hogy elsietettnek kell ma tekintenünk minden olyirányú törekvést, mély teljes rendszer színében óhajtana fellépni. A kettéosztó rendszerezések gyakran keveset mondanak, avagy egyenesen hasznavehetetlenek.⁹⁾ Mégis sok hasznát látjuk annak, hogy bizonyos kiindulási pontokat kapunk pl. a régi Tönnies-féle alapon, ki megkülönböztet *közösségeket* (Gemeinschaft) és *társulatokat* (Gesellschaft — szűkebb értelemben, mint az a magyar megjelölés mellett kitűnik). Tönniesnél e kettő egyúttal kétféle stádium is, közösség a régibb, társulat az újabb; mi azonban e hozzátételt mellőzzük. Ama két alakulatot megkülönbözteti Vierkandt is,¹⁰⁾ s körülbelül ilyenmű elválasztás jelentkezik már Maine-nél is a *status* és *contractus* szembeállításában, ilyen továbbá Eulenburg-nál a „természetes“ és „kulturális“ közösség fogalma.

Kérdés az, hogy a *közösség* és a *társulat* ellentétes alakulatainak lényeges vonásait miben keressük. Az elsőt célszerű *tartós életközösségnek*¹¹⁾ neveznünk. Uralkodó társulásforma ez a legrégebbi időkben, mikor normálisan mindenki beletartozott családba, nemzetségbe stb. A változékony kapcsolatok között egyedül a zsákmány élvezetéhez kötött rövidéletű *horda* szokott szerepet játszani. Oly tudatos társulás, minő pl. ma egy részvénytársulat, természetesen akkor még nincsen. Annál feltűnőbb sajátossága a modernebb időknek a társulat-forma kiemelkedő szerepe. Mi már most *tartós életközösség* és *társulat* lényeges különbségé? — nem csupán a korra tekintve, melyben szerepelnek, hanem szerkezeti vonásaikra, ügyelve. Erre nézve legfőbb, lényeges vonásaik a következőben állapíthatók meg.

⁹⁾ V. ö. Dékány, *Társadalomalkotó erők*, 1920. 300 s köv. lk.

¹⁰⁾ *Gesellschaftslehre*, 179. lk.

¹¹⁾ Vierkandt szerint pusztán „Lebensgemeinschaft“, azonban előttünk a tartósság kiemelése szükségesnek látszik.

A tartós életközösség a maga tagjait, mint egyeseket huzamosan tartja lekötve; oly közösségeknek, minő a család (ősi nagycsalád), a nemzetség, a törzs, nem lehet tagjává lenni pusztá belépés útján. Egy modern vállalat fel fogad valakit, aki a vállalat céljának megfelel s fizeti; az illető tagja a vállalatnak, ámde ugyanoly, amerikai könnyűséggel, mint ahogy a belépés megtörtént, meg is szűnhet a kapocs az egyes és a vállalat között. Egy mai egyesületbe belép valaki tagnak, de rövid idő múltán abból nehézség nélkül ki is léphet, hogy más egyesülésben hasonlókép efemer jellegű tagságával szerepeljen. Ezen modern alakulatok *nem kötik le maguknak az egyeseket*, nem is számítanak az egyéniség egész tartalmára, csupán egy bizonyos szolgálatra. Egészen más az eset a régi idők tartós életközösségénél: itt az egyén egészében beleolvad a közösségbe. „Belépés“ nincs; aki ama közösség tagjává óhajt lenni, annak a közösség egész élettartalmába bele kell nőnie, mintegy bele kell fejlődnie. Ezért itt a taggátételhez bizonyos *fokozatosság*, azaz idő szükséges; ama közösségek ezért tartós életközösségek. Amerikában igen gyakori pl. az, hogy valaki néhány éven belül négyszer-öttször változtatja a vallását; ez nekünk, európaiaknak, visszatetsző, mert úgy érezzük, hogy valamely felekezet tagjának lenni egész mást jelent, mint a pusztá belépési nyilatkozattal ezirányú szándékunkat kijelenteni. Viszont semmi feltűnő nincs abban, ha valaki egy éven belül egymás után három-négy különböző vállalatban próbái, mint tag, szerencsét.

A tartós életközösségek s a társulatok eme nagy különbségének oka felderül előttünk, ha mélyebben nyomozunk ez alakulatok célja irányában. Ez sem Tönniesnél, sem Vierkanndnál még nem világos, nem nyert határozott elméleti alapot. Alapvető felismernünk azt, hogy a tartós életközösségek (család, törzs, állam) tulajdonkép *mindenirányú élettartalmat kifejlesztnek*, tehát gazdaságiak is, politikaiak, sőt vallásiak is stb. Az ily „közösségek“ célrendszerének jellegét *politikusnak* mondjuk. Modern szociológusok öntudatlanul hajlanak arra, hogy ezt a tényállást félreértsék, s azt, ami eredetileg ősi, differenciálatlanul politikus, a modern intézmények mintájára egy céllal telítődőnek fogják fel. Giddings pl. ezt írja: „A háztartás (család) lényegében gazdasági szervezet, a nemzetiség lényegében jogi szervezet, a fratria lényegében vallásos szervezet és a törzs lényegében katonai szervezet“.¹²⁾ Az a kifejezés, hogy ez és ez az alakulat „lényegében“ minő célú, eltakar egy fontos tényállást, azt, hogy mind az említett társas alakulatok tulajdonképen tartós életközösségek, s mint ilyenek, tulajdonkép mindig politikusok, csupán időnként emelkedik ki bennük a sokféle cél egyike-másika. Ama tartós életközösségeknek mondanunk sem kell, nincs alapszabályuk, mely szabály elősorolná a társulás célját, vagy céljait. A közösségek céljaikat előszámolni nem tudják, — azok sokfelé ágaznak. Igaz ugyan, hogy mindig nem jelentkeznek (nem is jelentkezhet) mindennemű cél, ámde ama célok elvileg nem korlátozottak: *a céloknak latens állománya végtelen, ebből egyes célok csak aktualizálódnak.*

Tekintsünk viszont a modern „társulatok“ jellemére. Mindenekelőtt a tartósság (mint *szerkezeti* elem) hiányzik belőlük; magától értetődőleg nem pillanatnyi alakulatok (minő pl. a tömeg), de az előbbivel szemben sokkal fluktuálóbb jellegűek: a lényegükhöz nem tapad a tartósság, s az önkiegszü-

¹²⁾ *A szociológia elvei* (1896). M. ford. 1908. 329. 1.

lés. Céljaik szempontjából áttekinthetők, egycélúak (vagy kevés-célúak, amit nem szükséges külön terminológiával számon tartani), azaz ez alakulatok *monotelikusak*. Céljuk rendszeren programmszerűen tudott, kitűzött, Eulenburggal szólva „reflektált tudatfolyamaton“ alapszik. Ez homályosan megvan — egy téves hozzátétellel — már Tönnies-nél.¹³⁾ Az ősi szerves alakulatok, tartós életközösségek ösztönös szolidaritásán alapszik az ősi közakarat („Wesenswille“), mely mintegy önkéntelen kiömlése az illető társas csoport belső lényegének. Ama közösségek organikus alakulatok, ösztönös életük nem ér fel a tudatos akarás, a számító mérlegelés régiójáig. Viszont a modern idők társulat-formájában tudatos és egyéni akarás tör elő („Willkür“). A cél az önérdék érvényesítése, mely a szervezet formájában egyféle, *mechanikus* jelleget ölt. (Az egycélúság, a tudott érdek, belátható, még nem jelenti azt, hogy az akarás *önző* „Willkür“.) A modern szervezet már valaminő mechanizmus, t. i. oly valami, amely egy (vagy néhány) célra be van állítva, hiszen az ép e célra készítettett, „szerveztetett“. Viszont ép eme cél korlátozottsága alapja annak, hogy az, aki e célt előmozdítja, pl. tökebeli támogatással a részvénytársasági formában, vagy mert tudományos társulatnál megfelel a tagfelvételi kellékek korlátolt számának, már e *néhány* mozzanat révén taggá lesz. A tartós életközösségnél az összefüggés nem egy-, hanem sokoldalú, minden tagnak egy — többé-kevésbé latens — *célrendszerhez* kell alkalmazkodnia.

Rendkívül különbözővé válik ezzel az egyes helyzete a közösséggel, illetve a társulattal szemben. A tartós életközösségek az egyest sokoldalúlag kötik meg, viszont *sokoldalúlag támogatják is*. Ezzel szemben a modern társulat-forma az egyeseket — sőt ma már a saját céljainak élő „egyént“ — csak bizonyos irányban köti meg, s csak egy irányban támogatja is; ez utóbbiban van a társulati forma veszedelme, mely a társadalom hézagosságára, az együttélés lazulására, sőt szétesésre vezethet. A modern idők kedveztek a társulati formának, mert ez az idő követelményeinek megfelel; a tartós életközösségek megfelelnek a régi idők stabilis, nyugodt, végtelenül lassan változó társadalmi szerkezetének s társadalmi funkcióinak, míg a modern társulati forma a gyors erőgyűjtést, erőkoncentrációt s a momentán szükséges, *egyirányú* akciókésziséget szolgálja. A régi társas alakulat tehát a *stabilis-sokoldalú*, a modern alakulat a *labilis-egyoldalú* megkötöttséget jelenti. E szervezETFajokban (helyesebben szerkezetfajokban, mert nem egyforma joggal mondhatjuk mind-egyiket mai értelemben „szervezetnek“), benne van a két kor jellege: a régiiben a lassú változás, az ellenállásra berendezettség, nyugodt fennmaradás, önkiegészülés (azaz a jövőre való berendezés) is, az újban a gyorsaság, a pillanatnak — igaz, egyoldalú, de határozott — megragadása, a jelennek élés. A fejlődés vonala valóban a differenciálódás: amely feladat egykor sok mással együtt egy életközösség ügye volt (pl. harc, igazgatás, betegségyejezés stb.), az most csaknem mind különválnak: a társadalmi célok külön kezekbe kerülnek. Ebből ered az, hogy a különböző célok, célegyesülések egymás céljait nehezen méltányolják. Nem annyira a diszharmónia forrása az, mint inkább az egymás iránti közömbösség; a társas viszony „kihülése“ következik ebből a túldifferenciálódásból. *A társas alakulatok (szervezetek) laza egymásmelletti-sége a monotelikus jelleggel párhuzamos jelenség*. A modern társadalom eme

¹³⁾ *Gemeinschaft und -Gesellschaft*, 1912. 103. lk.

nem kooperatív, mint inkább csak koexistens jellegével kapcsolatban jegyzi meg Vierkandt: „két ember csak egy ponton érintkezik, csak egy egyetlen cél pillanatnyi megvalósítása hozza őket össze. A régi közösségekben uralkodó kapcsolat az egész embert magába öleli és *szoros viszonyok teljes melegségét* leleli, míg a társulat-formában csak egy egyetlen oldalra terjed a viszony és csak egy *külsőleges, hideg kapcsolat* jó létre“. ¹⁴⁾

III.

Miután az összehasonlításra némely szempontot nyertünk, fordítsuk tekintetünket történeti alakulatok felé. Keressük, minő viszonyfajok voltak lehetségesek egyesek és csoportok között.

A társulás régebbi, habár nem a legrégebbi fokain a *rokonsági csoportok* az uralkodók. Ilyen a család, a nemzetség, a törzs.¹⁶⁾ Az ily módon együvé fűzött csoportok viszony-formáját a rokonság, a „vérségi“ kötelék jellemzi. Az összetartó kapocs már a leszármazás egységében feltalálható, azonban különbség található abban, hogy ez a leszármazás valóságos rokonsági viszonyt jelent-e, avagy csak fiktív rokonsági viszonyt. Ez utóbbi már *tudatbeli* tény, nem tényleges rokonság. Jellemző az, hogy akkor, midőn a történeti idők menetében egyre terjedelmesebb közösségek jönnek létre, a rokonságot fonnia szerint megtartják; ha az valóságban nincs is meg, ha a „vér“-rokonság már ki nem mutatható, ilyennek a viszonyt feltételezik, azaz abban a tudatban hajlandók élni, hogy a tényleges rokonság az alapja társulásuknak.

Mikor a törzs is kicsiny alakulat ahhoz, hogy az illető életközösség fenn tudja magát tartani egységében s függetlenségében, új viszonyfaj uralmának ideje jö el. „A kezdetleges népek élete, mondja Giddings, kis harcok sorozata; a közösségnek bármely pillanatban késznek kell lennie arra, hogy ellenségeivel szembeszálljon“. Ez az önvédelem külön súlyos kérdéssé válik: minél közelebbi a támadások eshetősége, annál nagyobb egyrészt a *tömörülés*, másrészt a csoport *bővítésének* szükségérzete. Amaz ősi csoportok későbbi stádiumokban a struggle for life terén befelé *azért* lesznek egyre szilárdabbak, hogy kifelé erőteljesen operálhassanak, a csoport szorosán együttműködő „verrsenyecsoport“ lesz: egész, mert kifelé harcol. Ezt is félremagyarázták individualista elméletek, de egyben fel is ismertek egy lényeges elemet, azt, hogy a törzsek szövetezésében *szereződéses elem kezd szerepet játszani*. Nem egyének szerződnek, hanem csoportok, „életközösségek“ (Gemeinschaftok). Valóban az új alakulat „*törzs-szövetség*“ lesz, amelyben új *viszonyfaj* (forma) játszik főszerepet: *egyenlőnek érzett csoportok között létrejövő ősdemokratikus szövetezés*. Ha nem is kanikrét formájában, de a fejlődés stádiumára nézve talál az Anonymusból ismert szerződési formula szelleme, Vájjon ugyanekkor, a törzsi, egyenlőség alapján álló szövetezés egyben! képes-e fejedelmi hatalmat, s ezzel alárendeltségi formát létrehozni? Nem. A fejedelmi hatalom még

¹⁴⁾ *Gesellschaftslehre*, 230. 1.

¹⁵⁾ V. ö. erre nézve legújabbban Hóman Bálint tömör megállapításait: *Társadalomtörténeti terminológia*. Társ. tud. 1922. évf., továbbá *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése*. (M. Nyelvtud. Kézik. I. f.) 1925. 25. lk.

ekkor kötött hatalom, *delegált hatalom*; a törzsek különben is csak háború esetén érzik magukat magasabb egységbe-foglaltaknak; az alárendelődés gyenge és időleges is. Látjuk, a rokonsági csoportokból idővel szövetkezés útján lesz nagyobb egység; kibővül a csoport egy új, tudatos, politikai aktus folytán, ámde sajátos, még ez is az akkoriak szemében csak kibővítésnek, quasi — rokonsági továbbkapcsolódásnak tűnik fel, amit a „vérszerződés“ aktusa (mintegy rokonságot kötnek) még valamiképp jelez. A társas összefüggés formája (a viszonyfaj) tulajdonképp már differenciálódott, s mégis egy közös nevezőre kerül, melyet a „rokonság“ bármiképp elképzelt *alapformájára* vezetnek vissza gondolatban. Mindezt ismerjük a magyar történelemből, mely e pontokon párhuzamos az idegen fejlődéssel. De a következő ponton is.

A törzs-szövetségi viszony lazának és-erőtlennek látszik. Szinte váratlanul jelenik meg az alárendelődés viszonya: a *monarchikus centralizáció* idején. Lényeges változás az, hogy az ösdemokratikus, azaz egyenlőségi alapon létrejövő szövetkezés — mely bár időlegesen, de közös fő alá hozza a törzseket — váratlanul kénytelen engedni az új, intézményes, tartós alárendelésnek. Az egykori törzs-szövetségi fő most már *egyezmény-mentes* úr, monarcha lesz.¹⁶⁾ Ez az új rend mindenekelőtt a régi szövetséges tagok, a törzsek szuverénitászérzéseinek megsemmisítését követeli. A *törzs* gyorsan indul bomlásnak, hiszen a fiktív rokonság alapján áll, „azonban megmarad a *nemzetiség*, mint a valóságos rokoni kötelékeknek a család mellett sokáig hatalmas reprezentánsa.

Az új, alárendeltségi elv teremti meg nálunk az ispáni *személyes hatalomszférát*; egy darabig lokalizál tan túri a régi törzsállások külön életét: az ispán e területek ügyeibe nem avatkozik bele, a királyi törvények e területekre nem vonatkoznak (a törzsek szokásjogi hagyomány szerint élnek). A hatalom egy-egy személy hatalma; országos fő a király, vidéken egy-egy úr (ispán), kinek hatalma kiterjed az emberek laza csoportjára. Ez a *megye*, tehát embercsoport, nem pedig terület. „Csanád úr megyéje“, „Pozsony úr (ispán) megyéje“ egy-egy csoport. Legutoljára jó egy, ismét új összekapcsolási elv: a *területi elv*. Most már a törzs-szállások is belevonatnak lassanként, azaz már az ország egész területe a király alá van rendelve: szintézis az „ország“ fogalmában van, mely népet és területet együttesen jelez. Ily fejlődés megy végbe a magyarságban; ilyen az ókorban is a familia, genos (gens), phylé (tribus) életközösségei, rokonsági kapcsolatai után a későbbi, Kleis-

¹⁶⁾ Nálunk nagy szerepe van, ami szintén nem főök, hanem csupán siettető momentum, Geyza fejedelem, hogy ne mondjuk, Péter-cár-szerű erőszakos és heves egyéniségének (Pauler *A magyar nemz. tört. Szt. Istvánig*, 1900. 100. lk.) továbbá az ép ekkor ismeretessé váló felfogás hatott, melyet a kereszténység táplált az alattvalókkal való viszonyról, úgy hogy ez Geyzának, mint *politikai* eszköz, szinte kapóra jött. Nem érdektelen a párhuzamra nézve figyelembe vennünk az orosz monarchikus átalakulást. „Mi volt előbb egy orosz fejedelem? Egy harcos tömeg főnöke körülveve fegyvereseitől (druzinája embereitől), bizonyos tekintetben idegen a földön, melyet kormányoz, s amelyről adót szed ... A Konstantinápolyból jött papok azonban *magukkal hozták az uralkodók eszményképét*, amit aztán az oroszok is magukévé tettek ... Ez eszménykép a császár, Istennek földi helytartója, a tipikus monarcha“. (Rambaud, *Oroszország tört.* Akad. I. 77. l.) A mi fejlődésünkben is *siettetett* tény a monarchikus alárendelődés; az, hogy utánzásból eredt, maga a törvényszöveg jelzi (Szt. István Praef. „*dei nutu* nostram gubernantes monarchiám, antiquos ac modernos *imitantes* augustos ...“)

thenes-féle *demos*, mely már területi alapot jelez.¹⁷⁾ Számos nép történetében lehet látni hasonló egymásutánt. Az „események“ igen változók lehetnek, de a történes sorrendjében, a stádiumok egymásrakövetkezésében fejlődési logika van; rokonság, fiktív rokonság, laza szövetség, alárendelés szervezett monarchiában.¹⁸⁾

Ha ezek után megtekintjük, mit elemeztünk ki, kitűnik: *viszonyformákat*, ámde nem egyének, hanem csoportok között. Egyén a legújabb korig tömegesen ható erővel nincs. Látjuk, miközben a történeti fejlődés egyre nagyobb csoportokat követel, a kezdetben kisebb közösségek (nemzetség, törzs) által megoldható életproblémák újabb, *tágasabb* keretet, egyben *szilárdabb* szervezést kívánnak: ehhez *új viszonyformák szükségesek*. Elégtelennek bizonyult a *fiktívvé vált rokonság*, elégtelennek az *ősdemokratikus szövetség* is. Győzedelmesnek mutatkozott az *intézményes alárendelés*.

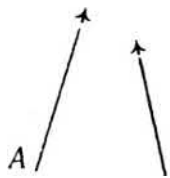
IV.

E három-négy viszonyforma, melyet ismert történeti korszakainkból vettünk, mutatja azt, hogy mit emel ki a lényeges tények sorába a formális szociológia. Nem hisszük, hogy valaki e viszonyformákat a lényegtelen tények sorába fogja visszautasítani. A formális szociológia fontos tényeket emelt ki, de vajjon mutatja-e ez azt is, hogy a szociológiai kutatás e formák felfedezésével és szisztematikájával lezárul? Úgy véljük, nem. A szociológia nem elégedhet meg ama viszonyfajok leírásával. Meg kell világítani nemcsak a folyó medrét, melyen a víztömegek leperdülnek, hanem a folyó életét teljes egészében s minden vonatkozásában. A közösségek, társulatok belső életét, külső viszonyait nem csak a viszony szempontján keresztül lehet tekinteni: *a viszony mindig csak egy mozzanat a funkcióval kapcsolatban*.

Nem célunk e helyen elvont tételeket sorakoztatni egymás után, inkább a szemléletes és konkrét történeti anyagnál maradunk, azonban az imént jelzett tétel, melyre súlyt kell helyeznünk, úgy véljük, megkívánja, hogy kissé közelebről megvilágítsuk. Egy, a lehetőségig egyszerű sémát fogunk e célból igénybe venni. Abból indulunk ki (ami ép a formális szociológiának háttérben lappangó legnagyobb nehézsége), hogy ahol viszonyról beszélünk, ott mindenütt szó van viszonytagokról. Amidőn viszonyt vizsgálunk, alapvető annak megfigyelése, hogy mit tekintünk egységnek, homogén valaminek. Pl. a biológus egységnek tekintheti a sejtet, vagy ennek részét: a szociológus *ily* egységig vissza nem mehet. Számára egység sokkal komplexebb valami: ember és csoport. Ezek pedig nem holt tárgyak, hanem *funkcióban lévő* egységek. Próbáljuk most felvázolni e tényállást néhány vonallal, melynek funkcióban-lételét azzal fejezzük ki, hogy irányt adunk neki. Ily ábra a következő.

¹⁷⁾ A fenti vázlatból látható, hogy nem *egy* viszonyfajra vezetjük vissza a fejlődést. Megvan benne a Hobbestől Rousseauig hódító *szereződés* gondolata is, de csak rövid átmenetben. Gumplovicz (*Der Rassenkampf*. 1886.) viszont a nyers faji harcból előálló *alárendelés* gondolatára épít mindent. Látjuk, mindez a rokonsági alappal is megegyeztethető. A történeti tények valóságos bonyolultságát nézve mosolyognunk kell minden elméleten, mely egy viszonyfaj (szereződés vagy alárendelés) alapján mindent meg akar magyarázni.

¹⁸⁾ Egyes népeknél átmeneti kor az oligarchia.

Két vonal van előttünk, melyek egymás felé hajlanak. Azonnal észrevesszük az első döntő körülményt: ha ez a két vonal nincs iránnyal jelezve, úgy nincs módunkban megállapítani, vajjon az *A* és *B* vonal a távolodás, avagy a közelítés viszonyában van-e. A fent jelzett vonalaknál azonban ez megállapítható, az *A* és *B* vonal a „közeledés viszonyában” vannak. E megállapítás alapja, íme az, hogy tudjuk, merre irányul a két vonal, mi funkciójuknak iránya, célja. Ámde ezzel még mindig nem tudunk eleget. Azt már az ábra nem fejezheti ki, hogy az *A* közeledni akar-e *B*-hez, avagy a *B* az *A*-hoz, avagy végül mind a kettő „kölcsonösen” közeledik egymáshoz. Figyeljük meg azonban, hogy maga a „közeledés” viszonya önmagában a társas viszonyra nézve még édes keveset mond, a közeledés viszonya lehet annak következménye, hogy az *A* eredetileg nem ezt az irányt vette ugyan fel, de együttműködésre törekszik *B*-vel; lehet annak a következménye, hogy az elérendő cél megközelítőleg mindkettőjük számára azonos területen van, ámde e terület *nem osztható meg*, vagy az egyik, vagy a másik juthat birtokába, az *A* és a *B* tehát „kiszorító versenyviszonyba” kezdenek jutni: lehet a közeledés előkészítése a (harcnak, a megütközés szándékának stb. Mit tettünk ez esetek felsorolásával? Mindenekelőtt arra utalhatunk, hogy 1. céltartalom ismerete nélkül a viszony meg sem állapítható, ama viszony ily esetben nem „formális”, hanem „üres”; 2. a viszony közelebbi meghatározása csak akkor lehetséges, ha a viszonytagok mozgását indítékai és céljuk szerint *tüzetesen*, in concreto ismerjük, pl. beszélünk oly esetről, midőn az elérendő birtok meg nem osztható, *tehát* a megküzdés olynemű folyamata kezdődik, amelyben az egyik versenytársnak ki kell buknia, mert osztozás, kompromisszum ez esetben nem lehetséges. Mindezek mögött pedig ott van a *fő* tény: *csak mert funkció van*, csak mert külön egységek vannak működés közepett, beszélünk ilyen, vagy olyan viszonyról; röviden: a viszony *adódik* funkció közben, a viszony hozzájárul ez utóbbihoz, ez utóbbinak, a funkciónak ez csak járuléka. „Viszonytan” tehát csak funkció-tannal *együtt* tárgyalható.

Tekintsünk most egy történeti tényállásra. Az egységes világtenger fölötti főuralom — nem lévén határokkal szabdalható, — nem osztható meg. A főuralom erős flottát kíván. A tenger fölötti uralommal együtt jár a szét-szórt gyarmatvilág bőséges birtokba vétele. Angliáé a tenger fölötti főuralom, s ennek járulékaképp egy sereg gyarmat. Ámde Németország is a gyarmatosító hatalmak sorába lépett, ennek járuléka viszont egy erőteljes flotta felépítése. Németország nem a világtenger birtokáért, hanem a gyarmatok, biztosításáért uvr t épít erős hajóhadat. Ez azonban veszélyes az angol világpolitikára; kezdődik a konfliktus 1890-ben. íme, két funkció, Angliáé, mint világpolitikai igényű politikai egységé s Németországé, mint világpolitikai igényű egységé: *ehhez* a két funkcióhoz az ellentétesség mozzanata *hozzáfűződik*, a viszony csupán egy mozzanatot a funkcióval *kapcsolatban*.

Semmi kétség, a formális szociológia túllépi saját elvét, a viszonyfajok kutatását; Vierkandt, ha tagadná ezt, elég rámutatnunk saját könyvére, mely gazdagabb, mint maga elé tűzött, szűk, programja. Honnan van eme szándék-

talán plusz? Onnan, hogy ha viszonyfajokról van szó a „formális“ szociológiában, kitézött programján kívül is önkéntelenül *felmerül a viszony tagjainak kérdése*. Elutasíthatatlan kérdés az, hogy (kik és mik között áll fenn valaminő viszony, ez függőben nem hagyható. Amde a baj éppen az, hogy *egy* általános szociológiai nézőpontra ez elhomályosítható. Homály ott keletkezik, hogy csak annyit tételezünk fel, miszerint a viszony „valamiféle akcióban lévő egység“ között áll fenn. Ez az egység lehet társas (kollektív) egység s általános formában neve: *csoporthoz*; lehet azonban amaz aktív egység az *egyéni* is. Vierkandt-nál latens módon inkább az első szerepel, Simmelnél a második. Fentebb (III.) azt láttuk, hogy a rokoni viszony egyesek, családok, nemzetségek stb. közt áll fenn; az *egyesek* azonban *nem* „*egyéni*“ — maguk tűzte célrendszerben, — hanem elejétől fogva csoporttagként nőnek fel, kik társas viszonyt nem csinálnak, hanem azt fennállónak találják. Láttuk továbbá, hogy a „szövetségi forma“ általában nem *egyéni* közt jó létre, hanem máris kialakult *csoporthoz* (törzsek) között. Nem helyes tehát az individualista „szerezési államelmélet“. Azt sem mulasztottuk el megemlíteni, hogy a monarchista alárendeltségi viszony is egy „dei nutu“ cselekvő, nem szigorúan *egyéni* s a területileg szétbontott nép egyes csoportjai közt áll fenn; a területi elv továbbá nem is azonnal lép életbe. (Hiszen figyelemreméltó az, hogy a még területhez nem számított csoport *személynévvel* jelöltetik, főnöke nevével, amiben már a „Levedia“ név is előjáték a Levédi főnök neve után; az első helynevek¹⁹⁾ személynevek.) Az így keletkezett csoportok társas egységek. Különben régibb fokon a társadalom, „sejt“-je sohasem az *egyéni*, hanem legalább is — legkisebb egységében — a család.

Mi következik mindebből? 1. Az, hogy a formális szociológia a maga viszonyformákat elemző, absztrakt kutatásmenetében nem léphet fel, mint kiindulási alap és Vierkandt igazsága van, midőn bevallja, hogy „megmarad szerényen a végső dolgok előcsarnokában; egy gondosan ápoltság fogalmi apparátust nyújt *a nélkül, hogy azt alkalmazná* érdekes, nagy esetekre; hasonló éles és nagy késhez, *a nélkül, hogy valamit vágna vele*“. Így szokott nyíltságával nyílt lemondásra is vállalkozik: „az analízis (formális) irány korunk egy szükségletének — legalább is mai stádiumában — nem *tesz* eleget: a szintézis szükségének“. 2. A formális szociológia kénytelen rátérni a társas egységek (morfológiai alakulatok) kérdésére, mert hiszen gyakran ezek közt áll fenn történetileg valaminő viszony. Tönnies és Vierkandt önkéntelenül nagy szolgálatokat tettek a társadalmi morfológiának. Továbbmentek a viszonyok „formáin“. Meg óhajtották ismerni a csoportnak, törzsnek stb. egész életberendezését. Ebből azonban az is következik, hogy 1. nemcsak a viszony tagjainak minőségi leszögezésére (pl. „rokonsági csoport“, „közösség“) van szükség, hanem *szisztematikájukra*. Erre nézve kísérlet sem történik. 2. A viszonyt nem csak „formája“ szerint (pl. ősi demokratikus szövetség) kell megállapítani, hanem keletkezési alapjaiban *megmagyarázni* is szükséges. Ez pedig láttuk (II.), a viszonyban lévő tagok (társas egységek) belső életcéljainak, s funkcióbeli sajátosságainak, egyszóval szerkezeti problémájának tisztázását jelenti. Íme, a „formális“ szempont túlnő saját körén. Egyre feltűnőbb volt az, hogy absztrakt problémakezelése miatt kezdetben nem „tiszt“, hanem „üres“ szo-

¹⁹⁾ V. ö. Pauler i. m. 97. 1.

ciológia jelentkezett, mely csak a közelmúltban vált gazdagabbá.²⁰⁾ Sőt nem is szociológia, hanem jórészen társadalompszichológia bontakozik ki előttünk.²¹⁾ Ösztönösen gravitálnak a problémák a lélektan felé. Íme pl. Vierkandt-nál a közösségi (kollektív) tudat, a „Wir-Bewusstsein“²²⁾ igen tiszta formákat ölt. Az, hogy mi beleolvadtunk érezzük magunkat egy társas egységbe, miközben egocentrikus énünk teljesen elhalványodik s akcióinkban *mi* vagyunk, nem pedig egyes *én*-ek halmaza, reális tény, tudattény, amely sajátos hatásokat ad ki. Hogy áll e kérdés Simmelnél? Már utaltunk arra, hogy nála az aktív egység tulajdonkép mindig az egyén; a kollektív tudat nem reális valami, hanem a felfogás dolga. „Nur die besonderen Zwecke des Erkennens entscheiden, ob die unmittelbar erscheinende oder erlebte Realität auf ein personales oder auf ein kollektives Subjekt hin befragt werden soll — *beides* sind gleichmässig Standpunkte, die sich nicht wie Wirklichkeit und Abstraktion, sondern die, als *Arten unserer Betrachtung (!)*, beide von der Wirklichkeit abstehen“²³⁾. Így még az egyén sem kapná meg a megfelelő realitást, ámde másutt kétségmentesen áll szerepe. A társadalom ugyanis Simmel szerint „ein Komplex vergesellschafteten Individuen, das gesellschaftlich geformte *Menschenmaterial*, wie es die ganze historische Wirklichkeit ausmacht. Dann aber ist Gesellschaft auch die Summe jener *Beziehungsformen*, vermöge deren *mis den Individuen (!)* eben die Gesellschaft im ersten Sinne wird“²⁴⁾. Itt tulajdonképpen idem per idem van, mert a *társadalom* annyi, mint a *társult* egyének csoportja, de egy genetikus hozzávetél is kiemelkedik: voltakép az egyénekből jó létre. Ez egyén a reális, a társadalom azt csak megformálja: az individualizmus magától értetődőnek van bemutatva. Ezzel Simmelnél *elsikkad a morfológia problémája is*. Az ő műve általában az individualizmus utolsó menedékhelye a szociológiában. Ezért aztán a viszonyformák kutatása is elvértelenedik.²⁵⁾

Bárminő is a formális szociológia kitűzte program szükségessége, el kell ismernünk, hogy Vierkandt javarészen ki tudott emelkedni az előbbi latens individualizmusából. A derék kutató valóságérzéke különben is régebbi idők óta ismeretes. Vierkandt igen finom elemzésekig emelkedett, mint éles elemző mutatkozott be érdemes munkájában. A haladás magában a formális szociológiában félreismerhetetlen: a haladás *egyik* útja kétségtelenül ez. Igaz, állandóan fenyeget a program elégtelensége, ama már említett kínai cipők béklyózó hatása, melyben valaki *vitetni* tudja magát, de járni nem tud. Mor-

²⁰⁾ Dolgozatunk megírása óta jelent meg L. von Wiese könyvének első kötete (*Alig. Soziologie, I. Beziehungslehre*, 1924.), mely az első, komoly kísérletnek tekinthető a formális szociológiának nemcsak programmbeli tisztázására, hanem határozott kiépítésére. A fenti dolgozat Vierkandt munkáját kíséri kommentárral. L. von Wiese munkája feltétlenül megkívánja, hogy a jövőben *külön* foglalkozunk vele. Újabb állást foglalt Lederer az Archiv für Sozialwissenschaft 1925. évi legutolsó számában. E vitaanyagot céltalan lett volna a már kész dolgozatba bekapcsolnunk.

²¹⁾ Ezt Simmelre nézve észreveszi már maga Tönnies is: *Die Entw. d. Volkswirtschaftslehre im 19. Jh.* (Schmoller—Festschrift) „szociológia“ cikkében.

²²⁾ Erre nézve ld. dolgozatunkat *A társas én, mint a társadalompszichológia alap problémája*. Athenaeum, 1924.

²³⁾ *Grundfragen*, 12. 1.

²⁴⁾ *Gundfragen*, 10. 1.

²⁵⁾ V. ö. Rumpf id. ért. 177. 1., ki azt írja, hogy szociológiájában „die Mehrzahl der Sitnmenschen reinen Formen noch etwas zu zerstückelt geblieben und darum ohne feste und weitgreifende Bindekraft ist.“

iológia nélkül ilyen a formális szociológia; nem önálló, csak viteti magát, hiszen, láttuk, a viszonyfaj csak *mozzanata a funkciónak*. E kettő tehát csak *együtt* tárgyalható. Azonban addig is, míg e felismerés bekövetkezik, látjuk a finom analízisek mikroszkópiájának bizonyos előnyeit. Bizonyos az, hogy ha az *egész* szociológia épületére nem is fog új időt jelenteni a formális szociológia, de új kutatói érzéket, finom, minuciózus mikrotechnikát fog meghonosítani, mely meg fogja akadályozni a 19. századtól útnak indított, elnagyoló, természettudományi mintán alapuló szociológiai naturalizmust, s a szociológiát a szellemi tudományok finomabb igényei szerint berendezni hathatósan közreműködik.

Budapest, 1924 november.

Dékány István.

¹⁾ E dolgozatunkat közvetlen céljai mellett egyúttal kiegészítésként szánjuk a „Társadalomtudomány“ 1923. évi kötetében megjelent „Felelőség és szükségszerűség“ c. tanulmányunkhoz.

²⁾ V. ö. *M. Weber*; Über den Sin der „Wertfreiheit“ usw. — Ges. Aufsätze zur Wissenschaftslehre. S. 479.: „Der, Satz: x ist das einzige Mittel für y ist in der Tat die blosse Umkehrung des Satzes: auf x folgt y.“